

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 930.1 (114+115) : 303
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/1.45>

Космина В.Г.

<https://orcid.org/0000-0002-0911-5854>

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВУ МОНОГРАФІЮ ЧЕКАНОВА ВСЕВОЛОДА ЮРІЙОВИЧА «ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ВИМІР ІСТОРІЄПИСАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ І ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРАКТИКИ» (ВІННИЦЯ: ТВОРИ, 2025. 488 С.)

Монографія В.Ю. Чеканова написана на досить актуальну як для української історіографії, так і для історичної науки загалом тему. Зазвичай проведення істориком прикладного наукового дослідження в переважній більшості випадків відбувається в певній системі координат, що стосуються історичного простору й історичного часу. Ці координати можуть мати об'єктивні географічні й хронологічні відповідники, але в кожному історичному описі їхній зміст гранично модифікується, а точніше, суб'єктивізується. Адже простір і час минулого, особливо віддаленого, недосяжні для дослідника і ним лише моделюються, себто, конструюються. Для різних історичних персонажів вони теж мали, вочевидь, різне смислове наповнення, що не могло не відобразитись і в доступних нам історичних джерелах. Нарешті, уява історика, в якій, власне, й «перебувають» вказані історичні час і простір, також постійно піддається різним «коригуючим» впливам його навколишнього світу.

Інакше кажучи, ми спостерігаємо надвисоку (подвійну чи потрійну) суб'єктивізацію зазначених координат, що не піддаються точній верифікації за методами природничих наук. І це ми говоримо про наукові історичні дослідження, де автори прагнуть до максимальної достовірності свого викладу. А що ж тоді говорити про подібні параметри опису в художніх творах на історичні теми, де «точність» не є обов'язковою?

Тож необхідно лише вітати сміливість автора, що взявся виявити саме «просторово-часові структури» в історичних дискурсах різної природи, простежити їх еволюцію і зіставити між собою. Уже сама ця спроба становить неабиякий внесок в історіографію.

Монографічна праця В.Ю. Чеканова «Просторово-часовий вимір історіє писання: методологія і дослідницькі практики» є ґрунтовним і детальним дослідженням, присвяченим історіографічній інтерпретації часових і просторових параметрів минулого в науково-історичному та інших, пов'язаних із ним, дискурсах. Вона висвітлює проблеми теоретичної історії і, за визначенням автора, присвячена «морфології та механіці історичного знання». Отже, вона демонструє звернення вітчизняних істориків до актуальних питань самопізнання історії як науки. Ключовим у цьому процесі є, на думку автора монографії, осмислення категорій простору і часу, за котрими він визнає «структуруючу роль» в системі історичного знання. Він стверджує, що вони функціонують саме як апріорні структури, в рамках яких знання про минуле втілюється ще до початку роботи науковця-дослідника. Тому в історичному дослідженні представлені як об'єктивний, пов'язаний з впливом цих структур, так і суб'єктивний моменти,

Монографія охоплює значний період розвитку історичної науки, що уможливило комплексний

розгляд того, як змінювалися погляди на простір і час у різні епохи і як це впливало на підходи до дослідження минулого в історіографії. Вона охоплює також філософські, культурологічні, психологічні концепти, що показує розвиток історичного знання як динамічний процес, невід'ємний від процесів в інших галузях знання і навіть від художнього самовираження.

Монографічне дослідження відкривається вступним розділом. Він дозволяє нам з'ясувати весь дослідницький задум автора. Актуальність теми пояснюється «поширенням проблематики самоідентифікації історичного знання», до параметрів якого належать і просторово-часові структури. Також окреслені мета і завдання дослідження, його об'єкт, предмет, географічні, хронологічні й «речові» рамки, методи і практичне значення. Вірно відзначена і його безсумнівна наукова новизна.

У першому розділі розглядаються деякі методологічні аспекти теми («Історіографічна інтерпретація»), напрями і парадигми висвітлення проблеми простору і часу в історіографії, а також докладно описуються дві групи історіографічних джерел (теоретичні й прикладні) про темпоральні і просторові параметри історичного дослідження. Про широту авторського охоплення літератури свідчить той факт, що в роботі аналізуються понад 370 джерел і наукових праць зарубіжних і вітчизняних авторів. Хоча в історіографічній частині варто було означити, які аспекти теми і в чому так і залишились недослідженими. Це б допомогло чітко конкретизувати внесок автора в дослідження важливої наукової проблеми.

Другий розділ монографії («Питання про виміри у науково-історичному дослідженні») покликаний обґрунтувати роль і значення просторових і часових координат як ключових елементів дослідницького інструментарію історика і як важливих параметрів існування та сприйняття самого історичного знання.

Другий аспект докладно розглядається в третьому розділі («Просторово-часовий вимір: генеза структур»). Виклад починається з характеристики сприйняття історії як певної схеми (зокрема, вмістилища фактів), що об'єктивно вимагає врахування координат часу і простору. Окреслюється еволюція в розумінні цих координат від ранніх, міфологічних, картин минулого до поглядів античних істориків, зокрема в сприйнятті утилітарного та історичного часу. Наводяться й численні посилання на думки з цього приводу мислителів різних епох аж до сьогодення.

Четвертий розділ («Просторово-часові уявлення в методології науково-історичного дослідження») присвячений уже тлумаченням простору й часу в історичних творах. Автор в описі діяльності істориків ХІХ–ХХ ст. використовує поняття «форматування минулого», котре вказує на гнучке, часто суб'єктивістське, застосування просторово-часових параметрів історичних процесів (явищ). Це дозволяло більш достовірно описувати статичні й динамічні об'єкти, війни й революції, що, врешті-решт, приводило до визнання багатомірності історії.

Як наслідок, у п'ятому розділі («Просторово-часові уявлення у суб'єктивному сприйнятті істориків (від Античності до Нового часу)» В.Ю. Чеканов докладно зупиняється на особливостях сприйняття часу і простору у великої когорти авторів, починаючи з античних істориків – Геродота, Фукидіда, Полібія. Надалі він характеризує просторові й часові аспекти в історичних творах давньоримських авторів (Саллюстія, Тацита, Плутарха), середньовічних істориків (Феофана Сповідника, Григорія Турського) та мемуаристів, мислителів доби Відродження, істориків доби Просвітництва, представників напрямів класицизму і романтизму. Окремо зупиняється на творчості Фюстеля де Куланжа. А завершує розділ викладом зображення простору і часу «істориками-націоналістами» рубежа ХІХ–ХХ ст., насамперед українцями – М. Грушевським, Д. Дорошенком, Д. Яворницьким, І. Лисяком-Рудницьким. Дуже корисним і повчальним є те, що опис сприйняття простору і часу у творах великого числа авторів «уплетений» у загальну характеристику їхнього розуміння і викладу історичного процесу в ту чи іншу епоху. У підсумку автор зазначає, що «протягом періоду від Античності до початку ХХ ст. спостерігалось зростання суб'єктивізму в авторських репрезентаціях минулого».

Шостий розділ монографії, названий автором «Нове у репрезентаціях часу і простору в дослідницьких практиках істориків ХХ–ХХІ ст.», починається з твердження, що в ХХ ст. «передбачувано поширюються дослідження в національній парадигмі». Але сам В.Ю. Чеканов всю увагу зосереджує на новому напрямку в історіографії, позначеному міждисциплінарністю й антропологізмом. Витік «новацій» він бачить у праці Й. Хейзінги «Осінь середньовіччя», а їхній розвиток знаходить у становленні й еволюції французької історичної школи «Анналів». Відтак він послідовно аналізує особливості історичного опису та відображення в ньому просторових і часових структур у творчості вчених цієї школи. Докладно розглянуті

праці М. Блока, Л. Февра, Ф. Броделя (найбільш ретельно), їхніх послідовників із наступних генерацій цієї школи, а також зарубіжних представників споріднених течій – мікроісторії, історії повсякденності тощо.

У сьомому розділі автор звертається до проблеми представлення просторових і часових структур у дискурсах позанаукових, але непрямо пов'язаних із історичною наукою. Ідеться про розділи з історії неісторичних наукових дисциплін чи історію науки взагалі, науково-популярні історичні тексти, мистецькі твори, художню літературу, кінематограф на історичну тематику. У цих дискурсах простір і час подані завжди оригінально, через авторське бачення, котре часто більш результативно, ніж історична наука формує суспільні уявлення про минуле та його просторові й часові параметри, нерідко далекі від наукових. Варто зазначити, що ця проблематика дослідниками вивчена слабо.

Восьмий розділ («Просторово-часові структури в побудові та будові сучасної системи історичного знання») писався автором як свого роду підсумковий, узагальнюючий. Тут спершу робиться схематичний огляд еволюції історієписання від давніх часів (навіть від давньої міфології) до початку ХХІ століття із зауваженнями стосовно відмінностей у трактуванні історичного простору та історичного часу в різні періоди, і характеризується сучасний стан застосування просторово-часових структур в системі історичного знання.

А надалі автор зупиняється на методологічних питаннях і вказує: «Нашим наступним і останнім завданням стане з'ясування того, які методи утворюються внаслідок форматування цих структур і застосовуються в історіографії у суспільно актуальних цілях як кумулятивне поєднання парадигм». Він пропонує запровадити й докладно описує такі методи:

- метод присвоєння об'єктам дослідження статусу;
- метод фронтальних наближень;
- метод «крил історика»;
- метод інвертування міфів;
- метод бінарних опозицій.

Два останніх, на його думку, підходять для дослідження просторових і часових структур у пов'язаних дискурсах. До них він пропонує додати:

- метод експозицій;
- метод зрізів;
- метод фронтирів;
- метод «гри з часом».

У Висновках (їх число – 8 – відповідає числу поставлених у Вступі завдань) відображене загальне авторське бачення ролі і змісту просторових і часових структур у працях істориків та в позанаукових історичних дискурсах в різні історичні епохи. В.Ю. Чеканов констатує досягнення поставленої у Вступі головної мети дослідження. Вона полягала в доведенні висхідної тези, сформульованої так: «Те, як виглядає історичне знання, є наслідком констеляції, в якій виділяються об'єктивні та суб'єктивні чинники, позаісторичні впливи та внутрішня логіка розвитку історичної науки; цей вигляд не залежить від намірів «написати історію» і не був результатом еволюції поглядів на минуле чи на методологію його вивчення; він постав як комбінація сприйняття та дискурсивного відображення простору і часу під впливом апріорної дії просторово-часових структур і подальшого ускладнення та урізноманітнення їх суб'єктивного розуміння носіями історичної свідомості, а також інструментального застосування в дослідних цілях».

Дослідження В.Ю. Чеканова, з огляду на увагу автора до теоретико-методологічних аспектів теми, актуалізує для професійних істориків значення простору і часу в історичних дослідженнях та при викладанні історичних дисциплін у вищій школі. Воно важливе для дослідження проблематики, якій приділяється мало уваги у сучасній українській історіографії.

Положення, висунуті В.Ю. Чекановим, пройшли широку апробацію, публікувалися у наукових статтях у фахових виданнях та в журналах, внесених до наукометричних баз, оприлюднювалися на наукових конференціях.

Монографія написана у стилі, що відповідає прийнятому в науковій літературі, хоча він може виявитись дещо ускладненим для непідготовленого читача. Утім, основні положення своєї роботи автор виклав у логічній послідовності. Це цілком авторська робота, цілісна і завершена відповідно до поставлених мети та завдань. Вона має самостійний характер, є новаторською за концепцією і має високу наукову цінність.

Наявність окремих зауважень до монографії, що стосуються передусім деяких кальок з російської мови, не знижують її наукового, методологічного, теоретичного та практичного значення і не можуть вплинути на загалом позитивну її оцінку. Тема дослідження актуальна і цілком може бути продовжена у подальшому (поради з цього приводу будуть подані нижче).

Щодо подальшого дослідження теми можна

зробити декілька зауважень рекомендаційного характеру.

Перше стосується методологічного аспекту. У Вступі автор апелює до традиційних (здебільшого позитивістських) методів дослідження. Але тема роботи й авторський задум відповідають рівню постнекласичної науки. Сучасна постнекласична наука вивчає надскладні, здатні до самоорганізації системи взаємозв'язків, до якої включена й людина, і визнає, що цільові установки суб'єкта зазвичай зумовлені і водночас обмежені розумовою сферою, взагалі культурним змістом відповідної епохи. Отже, просторово-часові структури, тим більше апріорні, що проявляються в історичних дискурсах, насправді кореняться в розумовій сфері (читай: культурі) епохи,

а не породжені суб'єктивною уявою тих чи тих авторів. Саме тому авторові варто надалі звернутись до стану культури, до наукової (філософської) «картини світу» відповідної епохи та регіону, щоб отримати точку відліку чи «матрицю» для аналізу просторово-часових структур в історичних творах.

Друга рекомендація стосується вигляду нових досліджень. Було б логічним уникати надмірного числа підрозділів чи вводити тут якусь симетрію, приводячи структуру у відповідність із переліком поставлених завдань. А ось методи дослідження краще обґрунтовувати на початку роботи, а не наприкінці, і продуктивно їх застосовувати в самому дослідженні, добиваючись його зримих і переконливих результатів.